

Horváth Károly

CZUCZOR GERGELY (1800—1866)*

Reformkorunknak, a nemzeti öntudatosodás és polgárosodás korának érdemes költője volt Czuczor Gergely, akinek költői működése, a nagy különbségek ellenére is, mutat bizonyos párhuzamos vonásokat a nálánál 16 nappal idősebb nagy pályatársával, Vörösmarty Mihályéval. A hexameteres nemzeti eposszal kezdte ő is pályáját, azután részt vállalt az aurorások, később athéneisták, a magyar romantikus költői csoport küzdelmeiben, ellenfelei ugyanazok voltak, mint Vörösmartyéi, csak ezek Czuczor szerzetesstanári helyzetét felhasználva többet árthattak neki, mint Vörösmartyanak. Czuczor lírájában is megszólalnak bizonyos témák, melyek Vörösmartynál is szerepelnek, Czuczor is magáévá tette a romantikusoknak a népiesség felé forduló irányát, e téren, legalább az ilyen jellegű alkotásainak számát tekintve, túl is haladta nagy pályatársát. Politikai elveik is általában egyeztek, a nemesi reformliberalizmus elveit vallották, a forradalmat, bár nem készítették elő, de vállalták, sőt Czuczor forradalmi versében, a *Riadóban* tovább is ment, mint Vörösmarty *Harci dalában*, mégpedig nemcsak a politikai bátorság, hanem a művésziesség tekintetében is. A kor poeta minorjainak sorában tiszteletreméltó hely illeti meg őt, s ha nem is tudta megközelíteni Vörösmartyt eszmei és művészi gazdagság és egyetemesség tekintetében, méltán megérdemli, hogy világirodalmi szintű nagy költőnk december 1-i 175. évfordulója után az övéről is megemlékezzünk.

Élete főbb mozzanataira talán elég csak utalnunk.¹ Apja jobbágy volt, de módos gazdává nőtte ki magát, akiben voltaképpen a vidéki kisnemesség gondolkodásmódja is élt. Ezért először katonának szánta a fiát, magyaros, zsinóros ruhában járatta, majd tudományozomját látva beleegyezett, hogy fia bencés pap és tanár legyen. De egyébként is hatott rá a kurta-nemesi eszméiség; anyja családja kisbirtokos nemes volt. Tegyük hozzá, hogy apja hamarosan Érsekújváron telepedett meg, és itt a város vezetőinek sorába emelkedett. Czuczor *Atyám hamvaihoz* c. szép költeményében úgy emlékezik meg róla, mint aki patriarkális szeretettel és szigorral irányította családja és béresei életét, mint akiről büszkén írhatta le: „Nemes-címre szobád falán, S fiókodban nem állt nemeslevél, De Istenemre, írva volt Szivedre a nemesesség jelleme . . .” Talán úgy határozhatnánk meg: egy paraszt—polgár család öntudata nevelte a költőt, amelyre a nemesi patriotizmus szelleme is hatott. Polgári gondolkodás, mely a vagyonosodást a „szorgalom s ipar”-nak tulajdonította, vidéki köznemesi szemlélet, mely a szenvedélyes patriotizmust szította és népközelség: ezek azok a tényezők, amelyek alapjául szolgáltak annak, hogy Czuczor Kisfaludy Károly szavai szerint „a nemzet hősköltője”, majd a nemzeti témájú balladák szerzője, a népdalok és népies életképek alkotója legyen a kor igénye és szükséglete szerint.

Czuczor a pannonhalmi bencések rendjében szerzetesstanár lett, ez volt a korban a legbiztosabb út a tanulni és tudni vágyó jobbágyfiú számára az értelmiség körébe való emelkedésre. A teológiát a pesti központi szemináriumban végezte, abban az intézetben, amely Berzsenyi munkáit adta ki, és amelynek tagjaihoz intézte Berzsenyi híres episztoláját. Az intézetben működő magyar társaságot Guzmics, Kazinczy barátja alapította, akiről később éppen Czuczor mondott emlékbeszédet az Akadémián. Ebben a litterátus környezetben kezdte meg első eposzát, az *Augsburgi útközetet*, itt fedezte fel költői tehetségét az ide látogató Kisfaludy Károly, ő biztatta műve befejezésére, és ki is adta azt az 1824. évi Aurorában. Ez időtől fogva Czuczor kapcsolata állandó maradt a magyar romantikus iskolával, mely olyan mértékűvé vált, hogy joggal nevezhette magát az Aurora házi poétájának. Majd Győrben, Ko-

* Előadás, mely a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság együttes ülésén hangzott el 1975. december 16-án, Czuczor Gergely születésének 175. évfordulója alkalmával.

¹ Czuczor Gergely legjobb tudományos igényű életrajzát ZOLTVÁNY Irén írta meg, az általa sajtó alá rendezett kritikai kiadás első kötetének elején. A költő műveiről szólva is erre a kiadásra támaszkodunk a továbbiakban: Czuczor Gergely Összes Költői Művei. Első teljes kiadás. I—III. Kiad. és bev. ZOLTVÁNY Irén. 1899.

máramban tanárkodott, költői hírneve már olyan volt, hogy 1831-ben az Akadémia tagjává választotta. Ettől kezdve írói és tudósi pályája szorosan kapcsolódik az Akadémiához, egészen haláláig. Am ez a kapcsolat két ízben is megszakadt. Először a harmincas évek végén egy ismeretlen feljelentő rágalmai miatt, akiben Zoltvány Irén, a költő biográfusa és művei kritikai kiadásának gondozója joggal sejtí Csató Pált, az aurorások, majd az atheneisták ádáz ellenségét.² Bevádolta egy papi társával együtt a helytartótanácsnál Czuczort, hogy papi jellege ellenére magyar ruhában jár, bajuszt, szakállt hord, a színházat látogatja, és szerelmi témájú népdalokat ír. Az a tény, hogy nem is annyira egyházi fölöttese, a pannonhalmi főpát botránkozott meg ezen, hanem Pálffy Fidél kancellár, arra utal, hogy az ügynek politikai háttere volt. Pálffy Czuczort egyik leiratában nyíltan „politikai tekintetben megrovott” szabados elvei miatt marasztalja el,³ s a költő is úgy nyilatkozott, hogy az ellene felhozott vádak csak ürügyek, „a valóságos ok a magyarság gyűlölt ügye”.⁴ Ez a meghurcolás, melynek megkapó lírai vetülete Czuczornak *Óröm és bán* c. költeménye, 1837-től kb. 1842-ig tartott megcsapásokkal, de Czuczor csak 1845-től vehetett részt az Akadémia megbízásából ráháruló nyelvtudósi munkában, a magyar nyelv szótárának szerkesztésében. A másik kényszerű elszakadás az Akadémiától Czuczornak az 1848-as forradalommal szemben elfoglalt állásfoglalásával kapcsolatos, melyhez Czuczor lelkesen csatlakozott, s az udvar árulásától felháborodva megírta, és 1848 decemberében publikáltatta is *Riadó* c. forradalmi harci dalát, mely méltán állítható Petőfi legszenvedélyesebb politikai költeményei mellé. Egyenesen „vészhalált” követel benne „a zsarnokkirály” fejére, a Habsburg-uralkodóra, akinek „sárga-fekete lelkébe tört verünk”. A szabadságharc bukása után hat évig vasban eltöltendő várfogságra ítélte a diadalmaskodó reakció a költőt, aki, mint annyian, megülte Kufstein börtönét, de Toldy Ferenc, Teleki József akadémiai elnök, valamint József nádor özvegye, Mária Dorottya közbenjárására 1851-ben kiszabadult, és 1866-ban bekövetkezett haláláig a nagy szótáron dolgozott s részben színi bírálatokat írt.

Költői életművét legjobban a műfajok szerint lehetne összefoglalni, ez nagyjában a fejlődésrajznak is megfelelne, eposzköltőként indult, később főként a balladák, lírai darabok, szatírák, epigrammák jelzik költői útját, majd a népdalok és a népies költemények. Ez a sorrend persze felületes, a különféle műfajokat egyidőben is művelte, s a műfajokon belül csak az eposz esetében tapasztalható fejlődés művészi tekintetben.

Költői hírnevének megalapozója, mint említettük, az *Augsburgi ütközet* c. eposza. Nagyjában a *Zalán futásával* egyidőben írta, s egy évvel előbb adta közre Kislaludy Aurorájában, mint Vörösmarty a magáét. A kalandozó magyarok 910 évben aratott győzelméről szól, az ősök harciasságát fenntartás nélkül magasztalva. Pontosabban, a történetíróktól eltérőleg a rabló kalandozást honvédő harcnak állítja be. Az eposz szerint a németek Árpád halála után „szét akarják dúlni” a még gyermek, „s csatázni gyenge” Zoltán hazáját, és Augsburg mellett összegyűjtik támadásra készülő hadaikat, de a magyarok Lehelnek „a harcok győz-jének” vezetésével megélik és legyőzik őket, majd Augsburg várát elfoglalva kikényszerítik a számukra előnyös békét. „Nem jó bántani Magyar, mert vérrel védi Hazáját” — ez az eposz utolsó sora, egyúttal az eposz alap gondolata is. Az irodalomtörténetírás megállapította, hogy a költemény érdeme inkább irodalomtörténeti, mint esztétikai. Ha nem számítjuk Aranyosrákosi Székely Sándor kis eposzát, *A székelyek Erdélyben-t* — mely egyébként buzdítólag hatott mind Czuczorra, mind Vörösmartyra —, az *Augsburgi ütközet* az első teljes hexameteres eposzunk, mely az ősi dicsőség felidézésével szolgálja a reformkort megelőző nemzeti ébredés ügyét. Czuczor egyik ihletője Kazinczy Osszián-fordítása volt, s a kritika osszianizmust is emleget a mű előhangjával kapcsolatosan, ámde az első sor után („Hunnia rettenetes karu hősei tűnnek előmbé”) száraz krónikás felsorolás és nem költői vízió következik. A művet átható szemlélet egyértelműen nemesi, harcias, a múltidézésből hiányzik az elégius hangütés, a retorikus fordulatok inkább a deákos klasszicizmushoz, mint a romantikához közelítik az eposzt, melyet később maga Czuczor sem becsült sokra, és művei gyűjteményes kiadásába még annak átfésült formájában sem engedte felvenni. Azonban a második énekben Türtül elbeszélése figyelmet érdemel annyiban, hogy először foglalja hexameteres formába Árpád Zalánon aratott győzelmét, s Czuczornál is, nemcsak Vörösmartyánál, hiányzik az Anonymusnál megtalálható fehér ló mondája. Van Czuczor eposzában néhány sikerült természeti kép is, minden távlatosság és érzelmi mélység nélkül persze. A művet a klasszicista epikához kapcsolják a terjedelmes, sokszor dörgedelmes hasonlatok. Ezek a későbbi eposzokat, beleértve a *Botondot*, is, jellemzik, hiányzik a romantikus stílust annyira jellemző metaforikusság, a többértelmű képek gazdagsága. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a későbbi eposzokban a hasonlatok hangulati értéke határozottan növekszik.

² ZOLTVÁNY: I. m. I. 54. „Csató Pál és Dencsik János voltak Czuczor ellenségei.”

³ ZOLTVÁNY: I. m. I. 46.

⁴ ZOLTVÁNY: I. m. I. 40.

Czuczor második eposzát, az *Aradi gyűlést* 1828-ban Toldy Ferenc adta ki, aki egyébként haláláig a leghűbb barátja volt költőnknek. Tárnya a II. Béla király által 1132-ben összehívott országgyűlés, amikor Ilona királynő feltűzelő szavaira a király hívei kardélre hányták a jogtalanul trónkövetelő Borics titkos híveit, akik annak idején Álmost és fiát, Bélát megvakították. A mű előhangján már érzik a *Zalán futása* és az ossziáni énekek hatása: „szellemapákról”, „ős eleink árnyékbirodalmáról” olvasunk, a költő Árpád szellemét idézi, aki keseredve látja nemzetét és nemzetsége „testvéri vitáinak” véres sorozatát. Ebből az következne, hogy a felvilágosodás óta annyit emlegetett „átkos visszavonás” ostorozása lenne a mű alap gondolata. Az is, amde az előhang utáni kezdő sorok többet is elárulnak, Boricsot emlegetik mint „a honni királyt gyűlölő magyarok bálványát”, s ez a kifejezés többször is előfordul a műben. Az irodalomtörténetírás — így Tóth Dezső dolgozata is⁵ — a témaválasztást az 1825–27. évi országgyűléssel hozza kapcsolatba, bár Tóth megjegyzi, hogy ez nem világos, és nem tűnik ki a műből a nemzeti érdek. Meggondolandó azonban, hogy Boricsnak és híveinek negatív megítélése Petőfit is foglalkoztatta, erről szól a *Tigris és hiéna* c. drámája. Martinkó András Petőfinél Ilona királynő szenvedélyes beszédéből már Petőfi kezdődő néptribuni indulatát véli kihallani, haragját a haza és a szabadság árulóival szemben.⁶ A témának ez az újra való megjelenése talán fényt derít arra, hogy reformkori történelemszemléletünkben Borics híveinek a legyilkolása a nemzet jogos törvénytételének számított a honárulókkal szemben. Czuczor ez utóbbiakat mint a „honni király” ellenségeit mutatja be, akik idegen királyt akarnak ültetni a magyarság nyakára önző érdekből. Ilyen értelmezésben az *Aradi gyűlés* jól beleillik a reformkori nemzeti ébredés szemléletébe. Czuczor egyébként itt is eltér történelmi forrásaitól, nála a gyűlés által választott bírák ítélik halálra Borics híveit, miután szabályos tárgyalást folytattak, és annak az alapján, hogy kezükbe került a pártütők levele, mely arról biztosította Predszlavát, hogy ők csak színleg hódolnak be Bélának, továbbra is Borics trónra ültetésére készülnek. Az eposz szereplői közt már több az egyéni vonásokkal is jellemzett alak, a párbeszédnek is sikerültebbek. A véres politikai események sorozatában kedves idillként hat Ilona királynének és gyermekeinek Maros-parti jelenete, amelyet a természeti kép hangulatosan egészít ki. A honárulók bűneinek felsorolásakor már az is ott szerepel, hogy az „alnép” szenvedett a legtöbbit a beháborútól, s hogy „koldust gazdagot a törvényt egyképp kötelez”.

A romantika irányában további haladást jelent Czuczornak az 1833. évi Aurorában kiadott négyénekes *Botondja*. A krónikák nagybárdú hőse itt — teljesen Czuczor leleményéből — szerelmi történet hőse lesz. Balkáni kalandozásából magával akarja vinni a görög Polydorát, „a szép rodopéi virágszáll”. Amde áruló hadnagya, Bödölny cselrel visszaviszi a leányt Bizáncba apjához, Teofánhoz, abban a reményben, hogy e tettéért, no meg azért, hogy görögge lesz, megkapja majd feleségül a szép hajadont. Bödölny tehát szerelemből renegát lesz, de korántsem olyan romantikus renegát, mint Byron Alpja vagy Vörösmarty Omárja az Egerben, a romantikus jellemkontraszt megragadására nem jut el Czuczor. Botond Polydora miatt fordul Bizánc ellen, hogy erővel szerezze vissza a lányt. Horváth János találóan jegyzi meg: „e hadi dal voltaképpen magántörténet s ... a had oka is az; nem nagyon rokonszenves módon ugyan, mert Botond az őt joggal nem illető, s hozzá nem vonzó nő lány visszaszerzéséért dűlja fel Bizánc nyugalomát.”⁷ Tegyük hozzá azonban, hogy a mű azt érezteti, hogy Polydora számára a végén nincs is jobb választás, mint Botond hitvesévé lenni, mert a rokonszenvesebb görög daliák mind elesnek a harcban, s a legerősebbtől, a nyers és durva férfiaságú Alkidtól már Polydora valósággal retteg, ettől Botond voltaképpen megszabadítja, s győzelme utána lovagiasan bánik Teofánnal és a legyőzöttekkel. Igaza van Horváth Jánosnak,⁸ a mű inkább verses regény, mint eposz, s mint ilyen stílusában, leírásai nagyobb szemléletességében és hangulatiságában, bizonyos, bár erősen korlátozott, lovagi szemléletében, hexameterei gördülékenységében és zeneibbé válásában további komoly haladást jelent Czuczor költői pályáján. Különösen költői erővel hatnak Botond kis apródjának, Szendének ének-betétei, amelyek finom leírásukkal éreztetik az úrnőjébe öntudatlanul szerelmes fiú érzéseit. A *Botond* mindenestre Czuczornak az utókor szempontjából leginkább élvezhető nagyobb epikus alkotása, nincs ok nélkül, hogy a költő művei válogatott kiadásában ez szerepel, így Hegedűs Géza 1956-ban kiadott gyűjteményében is.⁹

Milyen lett volna a *Hunyad* c. eposz, melyet a nándorfehérvári győzelemről tervezett a költő, ha elkészül mind a tizenöt éneke a megmaradt tervvázlat szerint? Az egész aligha lenne élvezhető a későbbi korok számára, de epizódjai annál inkább, mint ezt az elkészült és megjelent részletek tanúsítják. Cesinge azaz Janus Pannonius énekei anakronisztikusak, de annál

⁵ TÓTH Dezső: Két „Vörösmarty-epigon”. ItK 1960. 635.

⁶ MARTINKÓ András: A prózaíró Petőfi. Bp. 1965. 158–159.

⁷ HORVÁTH János: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp. 1955. 168.

⁸ HORVÁTH János: i. m. 168–169.

⁹ Czuczor Gergely Válogatott művei. Kiad. és bev. HEGEDŰS Géza. 1956.

inkább önvallomásként hatnak, Czuczor magáról beszél itt a reneszánszkori papköltő szavaival. Czuczor adottsága a természet képeinek festésére ebben ragyog a legfényesebben, s talán győri tanári éveire utal az, amikor a szerelem érzéseit „Istennek felkent dalnoka” emlékezte bár, de elhárítja magától, s a nemzeti harcok megénekelésének hivatását vállalja. Az antikós seregszemle újszerű és ötletes megoldása az, amikor a vár ellen vonuló török vitézeket három dervis énekeiből ismerjük meg. Korog bán története a hitszegő Halil béggel, akit végül is szabályos lovagi párharcban öl meg, egy teljes regényes epizód, amely Vörösmarty *Marót bánja* keletkezésére is hatott. Az ifjú Hunyadi és Ilma idillje és bonyodalmakkal fenyegető szerelmi története is érdekeltő, az olvasó sajnálja, hogy a költő nem fejezte be. A kunok tánca és viaskodása a törökkel szintén fordulatos, színes, mozgalmas epizód. A tizenöténekes eposz, ha elkészül, alighanem farsztó olvasmány lett volna, de kár, hogy Czuczor nem írta meg a témát elbeszélés ciklus formájában, amelyben regényesség, idill, hősi kalandok váltották volna egymást. A mű nyelve, költői képei mindenképpen előrelépést jelentenek a *Botondhoz* viszonyítva is, s mint hexameteres költői beszélyek fűzére, valószínűleg Czuczor legjobb műve lett volna a terjedelmesebb epikában.

Az Aurora házi költője az e korban népi jellegűnek tekintett balladák írásával is csatlakozott pályatársai törekvésehez. Czuczor a történeti ballada művelője, ma is antologizált költeményei közül kettő e műfajhoz tartozik: a *Szondi* és a *Hunyadi*. Balladáit a harmincas években jelentek meg, kettő közülük később a negyvenes évek derekán. Általában a török elleni harcok korából veszik témájukat, kivéve a *Kontot*, mely a bujdosó lázadó nemes villantja fel, valószínűleg Vörösmarty drámájának hatása alatt. Felvillantja, nem cselekedteteti. Egy kép az egész: a Dráva partján Kont, apródja esdeklésére nem ügyelve, borong hazája és a saját sorsán, a viharos ég alatt kívánja, hogy villám sújtsa le, mert harca hiábavaló volt. Az ég nem könyörül, a vihar elvonul, Kont ott marad égő, lázongó fájaldalmában. A lázadó romantika érdekes és Czuczornál nem gyakori megszólalása ez, mintha költője itt valamit átértzett volna abból az eget ostromló háborgásból, mely Vörösmarty annyi alkotásában hangot kap, Czuczornál persze pusztán egy nemzeti témán belül. A *Szűz Margit álma* szerbusz manírban megírt legenda, Vörösmarty *Hedvigjével* rokon. Szondirol hőskölteményt tervezett Czuczor, egy remekbe sikerült ballada lett belőle, mely sokáig volt — és méltán — antológiák és iskolakönyvek darabja. A mű Vörösmarty tollára sem lenne méltatlan, másrészt Arany *Szondi két apródja* előzményének tekinthető. Szaggatott drámai előadása, lüktetői anapésztusaival az Arany előtti balladaköltészetünk egyik legsikerültebb alkotásává teszik. Horváth János ezt tartja Czuczor legjobb balladájának, noha a *Hunyadi* népszerűbb és hatásosabb. Hunyadi János alakja nemcsak eposzi témaként ragadta meg Czuczor képzeletét, regényes életrajzot is írt róla az ifjúság számára, s a közismert darabon kívül még két balladás költemény hőisévé is tette. A *Hunyad és neje* c. háromrészcses poéma inkább románc, mint ballada, egyként magasztalja a törökverő hőst és a honleányian áldozatkész és jótékony Szilágyi Erzsébetet. A *Hunyadi halálában* a Zrínyiás utolsó énekének mintájára Mihály arkangyal emeli fel a nagy keresztény vezér lelkét az égbe, a mű azonban inkább legendás, mint eposzi hangvételű. Mátyásról Czuczornak két költeménye szól. Az első *A legszebb ének* című a nagy király népszerűsét magasztalja, a másik egy népmonda feldolgozása, mely szerint Mátyás paraszti sorsból lett volna királlyá, ezért lett belőle külön uralkodó, mint a többi. A reformkor nemzetes és demokratikus eszmevilága állította a magyar történelem előterébe a Hunyadiakat (persze reneszánsz- és felvilágosodáskori előzmények után), s Czuczor ennek az szemléletnek egyik legmaradandóbb alkotását valósította meg a már említett és méltán legnépszerűbb *Hunyadi* c. balladájában. A hatszakaszos jambikus költemény a hírnök és Hunyadi párbeszédével jellemzi a nagy vezért, akinek ez a bemutatása hosszú időre meghatározta nemzedékek Hunyadi Jánosról alkotott eszményi képét. A sajátmagával nem törődő, a Czillei és a főnemesség ármánykodásait nyugodtan fogadó, de a török támadására harcra kész hazafit ábrázolja benne megragadó erővel a költő.

Czuczor azonban nemcsak történelmi példák felidézésével szolgálta reformkorunk eszméit. A *Lantomhoz* c. 1844-ben az *Életképekben* közzétett versében, mely kissé ars poetica érvényű vallomás is, költészete tárgyaiul előbb a jelen nagy férfainak küzdelmeit, a kor visszas vonásait, a nagy eszmékkel visszaélők megbélyegzését említi, azután a múlt fájdalmas vagy dicső emlékeinek költői felidézését. A kor vezető nagyjainak, és a kor haladó eszmeirányainak magasztalása épp olyan fontos tárgykör számára, mint ellenkező előjellel, a maradiságnak, a kor más költői által is ostromozott visszasságainak kigúnyolása vagy szenvedélyes elítélése. A reformtörekvések azonos volta egybekapcsolja a különféle lírai műfajokban megszólaló megnyilvánulásokat: az ódákat, epigrammákat, szatírákat. Jegyezzük meg Tóth Dezső egyik megállapításával¹⁰ egyetértve, hogy Czuczor műfajaiban, stílusában és vers-

¹⁰ TÓTH Dezső: Két „Vörösmarty-epigon”. ItK 1960. 642–644. Pontosabban: Tóth Dezső Czuczor epikájáról írja: „a romantika csak kis mértékben hatja át Czuczor művét.” A magyar irodalom története. 1965. 3. k. 481.

formáiban egyaránt általában megmarad a klasszicizmuson belül, igazában nem jut el a romantikus ódáig és a romantikus epigrammáig. Költeményei híven és hitelesen szolgálják a magyar reformkor eszméit és törekvéseit, de nem válnak egyetemes érvényűekké, mint Vörösmartynál. Ezzel szemben nála erősebben érezzük a jobbágyi származással együttjáró népközelség jelentését. Így a *Korunk ólcsártólóhoz* c. 1836-ból való költeményben, mely a reformszellem erősödését ünnepli:

Nézd, mint széled amott a buta vak homály,
A sok század alatt megrögösült hibák
Bújós tömkelegét irtani lelkesen
Törnek nagyjaid, oh hazám!

Kezd már hajtani főt a születési gög,
Jobbágyához az úr emberileg simúl,
Nem sújt a hatalom hajdani kénye, s az
Önzés mételye gyéren öl.

Méltán szálla reád nemzetem egykoron
A bűnsujtató Isten erős keze:
Mert tenvéreidet, pórnemű népedet
Sebzéd orvosolatlanul.

A Mohács c. epigramma is hasonló szellemű:

Isteni ostorkéntült úr jobbágya nyakára
S a pórnak kicsikart vére kiálta boszút.
S megnehezült a világbírónak ítélete, s lón a
Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács.

A Kisfaludy Károly híres elégiája kezdő sorainak ez az átalakítása, utalás a már közismert, népszerű költeményre, még kifejezőbbé élezi Czuczor mondanivalóját.

Az „ébredő Honszellem” ünneplése a *Ki az* c. költemény is, ezúttal nem klasszicista formában, hanem rimes jambusokban, valamint a klasszicista formanyelvű és verselésű *Gr. Széchenyi Istvánhoz* c. óda, amelyben a nagy reformert Prometheusus hasonlítja, éppúgy mint a harmincas évek elején Vörösmarty tette a *Kritikai Lapok*ban, noha később nála már Wesselényit illeti meg ez a kitüntető hasonlítás.

A reformkori satíra-irodalom szellemes alkotása Czuczornak az a műve, melyet 1844-ben az *Életképek*ben álnéven adott közre: *Maradi Marady úr beszéde*, a kézirat még azt is elárulja, hogy a táblabíró a tollhegyre vett figura. A nemes előjogoknak ezt a komikus védelmezőjét a nyelv- és verselési forma is jellemzi, a XVIII. század végi párosrímű tizenkettősökben perorál Maradi uram, no persze ez a tizenkettős még nem az akkor készülődő népi-nemzeti irány versformája. A tartalmában semmitmondó, nyelvében hibás megyei szónoklatok szellemes és gúnyos bemutatása a *Singi úr magyarsága*, sőt ha a cenzúra által törölt, de a kéziratban megmaradt részletet is figyelembe vesszük, az is kiderül, hogy Singi úr éppolyan retrográd elveket hangoztat, mint Marady.

Még bőven idézhetnénk példákat Czuczor satíráiból és epigrammáiból, melyekből még plasztikusabban kitűnnék írójuk reformhazafisága. Czuczor egyébként együtt haladt az aurorásokkal, később atheneistákkal az irodalompolitikai harcok, így az „Athenaeum elleni zajgások” idején is, e vitákat epés epigrammákkal kísérte, és részben verses, részben prózai állatmeséi, a végükön összegező tanulságokkal, ebbe az irányba mutatnak, így pl. mikor a *Csongor és Tünde* vagy a *Béltékyl ház* eredetiségét védte a balvéleményekkel szemben. Titkos rágalmozója és feljelentgetője is az Athenaeum esküdt ellensége, Csató volt.

Mi is volt voltaképpen Czuczor politikai álláspontja? Erre vonatkozólag egy a nép számára írt verse szinte pontos felvilágosítást nyújt. Az *Új világi szózat* szövege szerint valószínűleg az 1848. évi képviselőválasztások idejéből vagy az önvédelmi harc kezdeti időszakából való, noha csak 1849-ben jelent meg a *Mezei Naptár*ban. A vers a forradalom harmas jelszavának értelmezésére vállalkozik. Az elején költője üdvözlí az 1848-as évet, melyben „oly változás érte a világ forgását Milynek ezredik év alig látja mását”. A forradalom által proklamált elvek közül először az egyenlőséget magyarázza, amelyen az általános adózást és a törvény előtti egyenlőséget érti, továbbá a bíró- és képviselőválasztás jogát. A szabadság a vers szerint a szerzett vagy öröklött birtok felett való szabad rendelkezés. A testvériség a különböző társadalmi helyzetű állampolgárok egyetértése. E magyarázat után Czuczor felhívja a népet a kivívott jogok fegyveres védelmezésére. Mindebből világos, hogy Czuczor nem Petőfi szellemében értelmezi a márciusi fordulatot, de az is, hogy szívvel-lélekkel mellé áll a nemzeti-polgári forra-

dalomnak, s így nem meglepő, hogy a nemzeti függetlenség és a polgári szabadság védelmében olyan bátor hangú harci dalt ír, mint a *Riadó*, sőt ennek kiadását egyenesen követeli a kezdetben vonakodó Bajzától, a Kossuth Hírlapjában. E mű Czuczor politikai lírájának eszmeileg és esztétikailag is legkiemelkedőbb alkotása. Czuczor felfogása a polgári nemzetállamról volta- képpen egyezik az 1848-ban politikai cikkeit író Vörösmartyéval, azonban a történelmi fejlődés olyan távlatait nem látja meg Czuczor, mint a nagy pályatárs legnagyobb költői műveiben, viszont az elért eredmények védelmében messzebbre jut mint ő: a *Riadóban* nemcsak élethalál harcra buzdít, de mint Petőfi, ő is a nemzet szenvedéséért megtorlást követel: ítéletet a „fondor lelki” Habsburgok fölött.

Czuczor népdalaival és népies életképeivel is az aurorások irányához csatlakozik, de ilyenekből többet ír, mint bármelyikük, és még akkor is jelentek meg tőle ilyen művek, amikor pályatársait már más témák foglalkoztatták, akkor, amikor a romantikus népiesség kora Vörösmartyónál már elmúlt vagy már felszívódott költészetébe. Az irodalomtörténetírás találon állapította meg a gyermekkori emlékek, a népi származás és a korai népi környezet termékenyítő hatását költészetének erre az ágára. Népdalai és népies költeményei 113 darabot tesznek ki, Zoltvány Irén háromkötetes kritikai kiadásában az egész második kötetet elfoglalják. Hogy korukban mennyire a népszerűekké váltak, mutatja, hogy Erdélyi János belőlük 23-at mint a nép ajkára kerültet talált meg. Későbbi adatok szerint nem kevesebb, mint 39 dala vált valóságos énekelt népdallá. Persze — mint azt Horváth János megjegyzi — kérdéses, hogy ezeket a nép ajkáról tallózott dalokat mennyiben maga a nép, a parasztság énekelte, vagy ezek inkább csak népszerűekké lettek, a vidéki középrétegek kedvelt dalaivá. Jellemző, hogy Czuczor 1830-tól egészen 1847-ig publikált népdalokat vagy a népéletből merített zsánerképeket, s ilyen módon nyilvánvaló, hogy Czuczor — legalábbis a közönségnek a népiesség irányában való szoktatásával — Petőfi, Arany és Tompa népies-nemzeti irányát készítette elő. Más kérdés, hogy Czuczor népiessége alapvetően különbözik-e a romantikusokétól. Horváth János¹¹ — a motívumok alapos esztétikai elemzése alapján — Czuczort a Toldy—Kisfaludy Károly-féle népiesség felfogás követőjének tekinti, erre mutat az is, hogy Czuczor is arra készült, amire Kisfaludy Károly, hogy a nép ízlésnevelése érdekében népdalait összegyűjtve könyv formában juttassa a nép kezébe. A tervezett gyűjteményes kiadás kéziratban maradt előszava ilyen szándékról tanúskodik. Ebben a népnek ajánlja műveit, mert a nép dalolni akar, „csak az a kár, hogy nem talál, s nem tud gyakran alkalmas éneket érzelmeinek kifejezésére... mert némely éneknek se eleje, se veleje...”, másokban pedig „mocskos kifejezések vannak”.¹² Ezek szerint tehát Czuczor is a nép számára és annak ízlését megmesemíteni vágyó szándékkal írta népies költeményeit. Ez azonban nem változtat ilyen alkotásainak sem esztétikai megítélésén, sem irodalomtörténeti jelentőségén. Az olyan remek dalok, mint az *Alföldi legény* második darabja, a méltán népszerűvé vált „Fúj süvölt a Mátra szele...” kezdetű, valamint az olyan méltán antologizált zsánerképek, mint *A falusi kislány Pesten* vagy a *Tómalom*, a Petőfit megelőző és a népies-nemzeti irányzatot előkészítő irodalmi népiesség kiemelkedő darabjai.

Pedig éppen a népdalok írása volt az egyik vádpont, amely miatt a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején Czuczornak annyi zaklatást kellett elszenvednie. Ezért azután később álnéven közölte ilyen témájú írásait. (Mellesleg Kisfaludy Károly és Vörösmarty is álnévet használt, ha népdalokat közölt.) A vádaskodás oka: a népdalok szerelemről szólnak, és Czuczor papi ember volt. Az irodalomtörténetírásban újabban felmerült a kérdés, vajon nem éppen a népdal forma volt-e alkalmas arra, hogy rejtett módon szólaljanak meg a költőnek olyan sóvárgásai, hiányérzetei, amelyeknek közvetlen kifejezését éppen helyzete akadályozta meg.¹³ Újabb irodalomtörténeiseink hajlanak e magyarázat felé, a szerelmi tárgyú népdaloknak pusztán helyzetdalként való értelmezésében valamiféle szemérmeskedést vélve felfedezni. Ha így volna, Czuczor Kölcsey módjára írta volna ezeket a verseit, népi daloló szájába transzponálva saját érzéseit.

Mint említettem, Horváth János esztétikai elemzés eredményeként közelíti Czuczor népdalait és zsánerképeit a Kisfaludy-féle típushoz, a helyzetdal jellegűhöz, és érvelése meggyőzőnek látszik. Hogy Czuczor Gergely szerelmes verseket is írt? Ez teljességgel igaz, de nem a népdalok formájában. Élményi alapjuk nem titok, életírója, kutatója, aki ugyanakkor rendtársa is volt, Zoltvány Irén nem is hallgatja el. Az Irodalomtörténet 1926-os évfolyamában mutat rá a kritikai kiadás után kezébe került dokumentumok alapján,¹⁴ hogy az *Egy lelkes hölgyhöz* c. vers nemcsak a nemzeti nyelvet ápoló honleány dicsérete, hanem két másik, a cikkben közölt költeménnyel együtt egy mélyen átértzett, de már a szereplők helyzete miatt is szükségszerűen lemondásba torkolló szerelmi rajongás ihletéből fakadt. Az utóbb kiadott

¹¹ HORVÁTH János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 293—307.

¹² ZOLTVÁNY Irén: i. m. 11. 241.

¹³ HEGEDŰ Géza: Czuczor Gergely Válogatott Művei. 1956. 27.

¹⁴ ZOLTVÁNY Irén: Czuczor Gergely ismeretlen költeményei. It 1926. 65—71.

versek egyike címében is sokat mondó: *A bírhatatlanhoz*. Ez a mű az ihlet érezhető mélységében és kifejező erőben is bizvást állítható Vörösmarty *Késő vágy* című költeménye mellé. Czuczor győri tanársága idejéből való és Zathureczky Zsófiához, a győri leánynevelő intézet alapító-és igazgatónőjéhez szól, aki nemcsak megőrizte Czuczor hozzá intézett verseit, hanem ezek kéziratát koporsójába tétette unokahúgával, aki a másolatokat juttatta el a pannonhalmi könyvtárba. A hölgy megmaradt naplójából is a mély érzés és a kölcsönös lemondás tisztá emléke szólal meg.

A bírhatatlanhoz Czuczor kevésbé ismert verse, pedig — a személyes líra területén — ebben jutott a legközelebb a nagy pályatárs, Vörösmarty romantikájához. Antológiákba kívánkozik, már ezért is érdemes, hogy ebben a megemlékezésben részletesebben foglalkozunk vele.

Ellentétekre épült, első fele nagyigényű képeivel a szenvedély erejét érezteti, a második fele a lemondás elkerülhetetlen voltát.

Ha messze tengerek
Szilaj hullámzaja
Szakasztna téled el,
Te, éltem anygala:
Habokra szállanék,
S a szív reménylène,
Hogy partra juttat el
Szerelmem Istene.

Utána egy újabb végletes távlatú kép variálja ugyanazt a témát:

Ha túl egetverő
Jégülte bérczeken
Elzárva rejtene
Bűvös tündéri hon;
Örök zárandokul
Nyomoznám lakhelyed,
Míg végre díjamul
Mégáldna Ég veled.

A „tengerek” és a „jégülte bérczek” vészeivel való szembeszállással jelzett szenvedély éreztetése után újabb ellentét következnek: a reménytelenség keserű érzésének fájdalmas megvallása:

De most hozzád közel
Ah — mégis messze én
Hiába csüggök úgy
Szemednek kék egén,
Utánad karjaim
Mi haszna nyúljanak,
Ha Isten és világ
Elérnem tiltanak.

A befejezés a rezignáció, az érzelmek szükségszerű elfojtásának fájdalmas kötelessége: „lángolni szűnjenek” a „forró vágyak”, tűnjenek el „a boldog képzetek”, s egy utolsó vallo-más után a bírhatatlanság tudomásul vételével zárul a vers, melynek lendülete, az utolsó sorig sem csökken, csak a befejező „ez égi ideál” kifejezés hat a hangulatot némileg zavaróan konvencionálisnak.

Másik nagy és minden XIX. századi irodalmi antológiába beleillő vers a kufsteini várban raboskodó költő megrázó vallomása: *A rab* c. költemény, amely a szabadságharc láncravert mártírjának sorsát mutatja meg, de első szakaszaiban az őt előzőleg a pesti Újépületben titkon meglátogató honleányra, Toldy Ferencnére emlékezik, akinek emléke keserű fogságában szerelmi rajongássá mélyült a költő lelkében.¹⁵ Ennyi az, amit az irodalomtörténész mondhat az adatok alapján. Czuczornak ez a két költői ábrándban is átélt szerelmi rajongása sokkal inkább az idézett versekben szólal meg, mint a csapodár, csintalan vagy okos kislányokról szóló népdalaiban. Vörösmartynak igazi szerelmi líráját sem — az Etelka-élmény után — a harmincas években írt dévaj hangú szerelmi tárgyú versekben kereshetjük, hanem a *Késő vágy*val induló és az *Éj és Csillag*gal záruló rejtélyes ciklusban, majd a Laura-versekben. Reformkori romantikánk szép és maradandó darabjai Czuczor Gergelynek a fent említett lelkes honleányokhoz

¹⁵ ZOLTVÁNY Irén: Czuczor Gergely Összes Költői Művei. I. 68—69. HEGEDŰS Géza: Czuczor Gergely emlékezete. It 1975. 651.

írt költeményei, nincs helye sem megütközésnek, sem gúnyos megítélésnek, ha akár Czuczor Gergelynek, akár a versekben szereplő hölgyeknek tiszteletreméltó egyéniségére gondolunk. Egyébként is Czuczor mindenekelőtt mint költő, tanár és tudós él az utókor tudatában, papi funkciót akkor végzett, amikor a legbátrabbnak kellett lennie: az 1831-es kolerajárvány idején Komáromban a betegeteket és a haldoklókat látogatta. Az epidémia ekkor megkímélte az irodalom és a tudomány hasznára, de 25 év múlva 1866-ban mégis ez a betegség ragadta el az élők sorából.

Czuczor Gergely a reformkori irodalmunknak az az alkotója volt, aki a legtöbbet őrzött meg a klasszicista hagyományokból. Verselési módja, nyelvi kifejezései alapján sokszor mintha Virág Benedek folytatója és kiteljesítője lenne. Legnagyobb és leginkább antológiában szereplő vagy oda kívánczó költeményeiben azonban mégis a nála sokkal nagyobb és egyetemesebb Vörösmarty mellett a magyar nemzeti romantika irányzatához csatolhatja őt az irodalomtörténetírás.